

Marcin Heller

Lwowskie polemiki wokół teorii względności

Zagadnienia Filozoficzne w Nauce nr 51, 150-152

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

**LWOWSKIE POLEMIKI WOKÓŁ
TEORII WZGLĘDNOŚCI**

◇ Paweł Polak, *„Byłem Pana przeciwnikiem [profesorze Einstein]...”*. *Relatywistyczna rewolucja naukowa z perspektywy środowiska naukowo-filozoficznego przedwojennego Lwowa*, Copernicus Center Press, Kraków 2012, ss. 463.

Książka Pawła Polaka wyrosła z badań podjętych na seminarium filozofii przyrody w Papieskiej Akademii Teologicznej (obecnie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II) dotyczących polskiej filozofii przyrody okresu międzywojennego. Wynikiem tych badań jest 3-tomowe dzieło zbiorowe poświęcone filozofii przyrody rozwijanej w Krakowie w tym okresie (*Krakowska filozofia przyrody w okresie międzywojennym*, OBI – Biblos, Kraków – Tarnów, 2007). Paweł Polak był aktywnym uczestnikiem tamtego seminarium i współredaktorem tych trzech tomów. Jego własne badania krakowskiej filozofii przyrody nie mogły nie zwrócić jego uwagi na środowisko lwowskie (dwaj prominentni nauki krakowskiej – Smoluchowski i Zawirski – byli uprzednio związani ze Lwowem). Z czasem Paweł Polak z nieśmiałego uczestnika PAT-owskiego

seminarium przeobraził się w wytrawnego badacza historii polskiej nauki i filozofii.

Omawiana książka składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, pięciu aneksów oraz bogatego zestawu literatury. Bohaterem rozprawy (jeśli tak można powiedzieć) jest polemika wokół teorii względności, jaka rozegrała się w środowisku lwowskim w latach 1920-1921. Kompozycja rozprawy jest skoncentrowana na tej polemice. Wstęp zawiera cenne uwagi dotyczące spraw metodologicznych, m.in. także zagadnień terminologicznych. To ostatnie jest sprawą o tyle istotną, że w tego rodzaju badaniach trudno niekiedy ustrzec się przed pokusą narzucenia dzisiejszego rozumienia niektórych kluczowych terminów autorom piszących w tamtych czasach. Wstępne trzy rozdziały prowadzą czytelnika od pierwszych relacji o teorii względności w lwowskim środowisku (rozdz. 1), poprzez dyskusje na temat eteru i elektronowej teorii Lorentza (rozdz. 2) oraz podstaw mechaniki (rozdz. 3), aż do samej polemiki. Została ona wywołana artykułem Juliana Zachariewicza, atakującym teorię względności, opublikowanym na łamach gazety „Słowo Polskie”. Artykuł ten spowodował odpowiedź profesora Politechniki Lwowskiej, Maksymiliana

Hubera. Rozpoczęła się trwająca kilka miesięcy dyskusja. Toczyła się ona głównie na łamach „Słowa Polskiego” i na zebraniach Lwowskiego Towarzystwa Politechnicznego. Brali w niej udział m.in.: Stanisław Loria i Zygmunt Zawirski (po stronie obrońców teorii względności). Dyskusja skoncentrowała się wokół filozoficznych aspektów teorii względności, ale błędy w jej rozumieniu prowokowały ze strony obrońców nawet bardziej systematyczne wykłady jej fizycznej treści. Inną charakterystyczną cechą polemik było to, że toczyły się one głównie w środowisku politechnicznym a nie uniwersyteckim. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy było uprzednie zainteresowanie środowiska lwowskich inżynierów podstawami mechaniki, co przygotowało grunt pod recepcję teorii względności i wiążące się z tym przejawy opozycji względem nowych idei. Pokłosiem polemiki było zainteresowanie teorią względności we Lwowie i jej popularyzacja w tym środowisku (rozdz. 5).

Dyskusje stopniowo przekształciły się z ostrych polemik w filozoficzne analizy teorii względności i publikacje przeniosły się z prasy codziennej na łamy czasopism filozoficznych (rozdz. 6). Zakończenie rozprawy stanowi rodzaj podsumowania wraz z próbą syntetycznego spojrzenia na całość analiz przeprowadzonych w rozprawie.

Ważnym elementem rozprawy są aneksy. Autor przedstawia w nich

biogramy kilku bohaterów rozprawy (Bolesław Biegeleisen, Julian Zachariewicz, Wacław Wolski), ale także tłumaczenie krótkiej korespondencji między Zachariewiczem i Einsteinem oraz zwięzłą „rozprawkę” na temat „przewartościowi”, jakie dokonały się w fizyce i filozofii pod koniec XIX w., które stworzyły grunt pod późniejsze dyskusje.

Podczas lektury tej monografii rzuca się w oczy ogromna i niezwykle skrupulatna praca wykonana przez autora. Wykorzystał on liczne archiwa (w tym Archiwum Einsteina w Jerozolimie), przebadł setki dokumentów, dotarł do unikatowych publikacji. Można wyczuć jego niemal ból, gdy jest zmuszony wyznać, że nie udało się mu dotrzeć do jakiejś recenzji czy innego skrawka informacji. W efekcie otrzymujemy książkę opartą na niezwykle bogatym materiale źródłowym. Pod tym względem praca jest całkowicie oryginalna. To nie tylko bardzo interesujące dzieje pewnej polemiki, lecz również portret naukowego środowiska Lwowa (oczywiście w aspektach, którymi interesuje się autor) na przestrzeni kilku pierwszych dekad XX stulecia. Ukazane są także w pewnym zakresie relacje Lwowa do innych ośrodków polskich (zwłaszcza Krakowa i Warszawy) i zagranicznych (Wiednia).

Monografia ma wyraźnie charakter analityczny. Główną techniką autora jest analiza zawartości publikacji (i innych dokumentów) związanych z tematem. Niejako

na marginesie tych analiz pojawiają się uwagi autora, rzucające światło na pewne zagadnienia społeczne i polityczne związane z nauką (np. podkreślenie roli współpracy ośrodków naukowych w różnych zaborach jako elementu jednoczącego narodowość). Niezwykle szczegółowy obraz, przedstawiony w książce, wymaga syntetycznego scalenia. Daje go zakończenie rozprawy.

Autor dość często odwołuje się do „filozofii przyrody”. Jest ona niekiedy dla niego jakby kryterium, którym mierzy on przydatność omawianych koncepcji. Co jednak należy rozumieć przez „filozofię przyrody”? Czy to określenie było używane w czasach, w jakich autor pisze? Jak je rozumiano? Czy autor odnosi omawiane przez siebie poglądy do współczesnego rozumienia filozofii przyrody? Jakiego, gdyż jest ich wiele?

Książkę Pawła Polaka uważam za wręcz unikatową pozycję. Nie jest ona na pewno lekturą „do poduszki”, ale stanowi ważne dokonanie dla historii polskiej nauki.

Michał Heller

**MATEMATYCZNA
A FILOZOFICZNA TEORIA
MIARY**

◇ Roman Marcin Olejnik,
*Matematyczna teoria miary
a metodologiczne analizy procedur*

pomiarowych, Rozprawy OBI, OBI – Kraków, Biblos – Tarnów, 2011, ss. 253.

Problem, z jakim zmierzył się autor tej monografii, jest następujący. Ponieważ pomiar jest ważnym zabiegiem zarówno w naukowej praktyce badawczej, jak i w filozoficznej refleksji nad nauką, nic dziwnego, że filozofowie nauki i metodologowie poświęcili mu wiele uwagi. Stworzyli oni szereg modeli formalnych pomiaru. Najczęściej modele te mają postać systemu quasiaksjomatycznego, czyli aksjomatycznie przyjętych założeń, z których mają wynikać różne własności pomiarów i twierdzenia dotyczące procedur pomiarowych. Jest rzeczą zaskakującą, że w tych modelach autorzy nie odwołują się do matematycznej teorii miary. Jest to jeden z podstawowych działów matematyki, niejako predysponowany do tego, by znaleźć zastosowanie do analizy pomiaru w różnych naukach. Habilitant postanowił wypełnić ten brak i stworzyć formalny model pomiaru w oparciu o matematyczną teorię miary. Zamyśl ten zrealizował w swojej rozprawie. Dane do swojego modelu zebrał z kilku źródeł: oczywiście z matematycznej teorii miary, ale także z różnych modeli procedur pomiarowych stworzonych przez filozofów oraz, w jeszcze większym stopniu, z opracowań dotyczących pomiaru sporządzanych przez metrologów. Dane te w istotny sposób uzu-